

Hemşirelik, Estetik ve Sanat Nursing, Aesthetics and Art

LEYLA MUSLU*
SÜHEYLA ALTUĞ ÖZSOY**

Geliş Tarihi: 30.04.2016, Kabul Tarihi: 16.05.2017

ÖZ

Alanyazında hemşireliğin sanat ve estetik boyutu çok fazla vurgulanmamıştır. Birey, aile ve toplumun sağlığının sürdürülmesi ve geliştirilmesinde bütüncül bakım veren bir meslek olan hemşirelik aynı zamanda bir yardım etme sanatıdır. Çünkü hemşire sadece davranmaz, düşünür ve hisseder. Hemşirelik bakımı; bütüncül bakış açısıyla, bireysel yaratıcı düşünceyle şekillenip, estetik duyuma ulaşırsa, hizmet alan ve veren için tam anlamıyla doyum sağlayıcı bir etkileşim mümkün olabilir. Bu bağlamda, bu derlemenin amacı; hemşirelik mesleğinin estetik ve sanat ile arasındaki ilişkiyi, konu ile ilgili ulusal ve uluslararası düşünürlerin eserlerine dayanarak tartışmak, yazarların kendi duygu ve düşüncelerini okurla paylaşmaktır.

Anahtar kelimeler: Estetik; sanat; hemşirelik.

Hemşirelik, bilim ve sanata dayalı kuramsal ve uygulama içerikli bir meslek olup yalnızca bakım ve uygulama olarak düşünülmemelidir. Oldukça uzun tarihi ve geçmişi olan hemşirelik mesleği, köklerini binlerce yıl öncesinden bilimsel olmasa da sevgi ve şefkatle hasta bakım/sağaltım yaklaşımlarından almıştır. Hemşirelik tarihinde, hemşireliğin sadece fiziksel bakım veren bir meslek olarak tanımlandığı herhangi bir dönem yoktur.^[1] Günümüzde Hemşireliğin bilim yönüne daha fazla vurgu yapılmasına rağmen Florence Nightingale'in hemşireliği "güzel sanatların en güzeli" olarak tanımladığından bu yana hemşireliğin sanat yönüne de değer verilmektedir. Nutting, Dock, Henderson, Stewart, Wiedenbach ve Peplau gibi bazı hemşire liderler, hemşirelik sanatı hakkında yazmışlardır.^[2] Hemşireliğin; bireyin, ailenin ve toplumun bedensel, ruhsal ve sosyal sağlığının korunması, geliştirilmesi sırasında bilimsel bilgi, mesleki uygulamalarına rehberlik ederken, sanat ve estetik boyutu bakıma katıldığında (duyum, duygu ve sezgileri ile uygulanırsa) daha doyum verici bir meslek olabileceği öngörülmektedir. Estetik boyutu hemşireliğin görünmeyen özelliklerini, tanımlamak ve göstermek için gereklidir.^[3,4] Bu

ABSTRACT

Artistic and aesthetic dimensions of nursing has often been ignored in the literature. As a holistic care profession for the sustainability and development of the health of individuals, families, and societies, nursing could also be considered an art of helping since nurses do not just act, but also think and feel. If nursing care, under a holistic view, is formed by the creative mind of an individual and reaches the aesthetic sense, a satisfactory interaction may be possible for both those serving and being served. Thus, the aim of this study is to discuss the relationship between art and nursing by taking into account the aesthetic dimension of nursing based on the views of authors and studies in the literature.

Keywords: Aesthetics; art, nursing

noktada gerçekleri açıklayan bilim ise, değerleri ifade eden de sanattır.

Hemşirelik alan yazınında "sanat" terimi, hem süreç hem de ürün olarak kullanılmıştır. Bu tanımlama estetiği de kapsamaktadır. Hemşirelikte sanat ve estetik pek çok yerde birbirinin yerine kullanılırken aslında her ikisi farklı kavramlardır. "Hemşirelik sanatı", hemşirelik tarafından sanat formunda ortaya koyulan "süreç" olabilir. "Sanat olarak hemşirelik", başarılı bu süreç kadar, form, ifade, sunum ve güzellik gibi sanatsal özellikleri de taşımaktadır. Sanat sıklıkla bilim karşısı gibi algılanmıştır. Objektiflik, tarafsızlık gibi değerler bilime atfedilirken subjektiflik, ilgi, katılım ve ifade gibi değerler sanat ile ilişkilendirilmektedir.^[2] Ancak günümüzde sosyal bilimlerde nitel çalışmaların yaygınlaşmasıyla bu kesin ayrımın ortadan kalkmaya başladığını veya en azından ayrımın eskisi kadar net olmadığını söyleyebiliriz.

Estetik ve Hemşirelik

"Estetik", Yunanca temel duyum anlamına gelen Aisthesis'ten veya "aisthanesthai" kelimelerinden meydana gelmektedir.

* L. Muslu, Öğr. Gör., Dr.
Akdeniz Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı, Antalya
Yazışma Adresi / Address for Correspondence:
Öğr. Gör. Dr. Leyla Muslu Akdeniz Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi,
Halk Sağlığı Hemşireliği AD Dumlupınar Bulvarı 07058, Konyaaltı / Antalya
Tel.: 0 242 310 61 22 Faks: 0 242 226 69 24
e-posta: leylamuslu@akdeniz.edu.tr

** S. Altuğ Özsoy, Prof. Dr.
Ege Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği
Anabilim Dalı, İzmir
e-posta: suheyla.ozsoy@ege.edu.tr

“Aisthetikos” ise var olan şeyler karşısında duyum, duygu ve sezgileriyle duyarlı olan kişi olarak tanımlanmaktadır.^[5] Bir disiplin olarak estetik, güzelliği konu alan, güzellikle ilgili kavramları araştıran, insandan bağımsız veya insan yapımı olarak dünyada bulunan ürünlerdeki güzellikle ilgili değerleri, tavır ve hazları analiz eden felsefi bir etkinliktir. Estetiğin tarihi geçmişine şöyle bir baktığımızda; iyilik, doğruluk, erdem, politika gibi kavram ve olgularla birlikte ele alınarak değerlendirildiği görülmektedir. Aristo, güzeli bir denge unsuru olarak görür ve oranlara bağlar. Oranlar önemlidir ve matematikselidir.^[6] Ancak bu oranların uyumu güzeli ortaya çıkarır. Umberto Eco ise, Platon gibi güzelliğin doğru ve iyi ile birlikte olduğunu belirtmektedir.^[7,8] Yani estetik denilince farklı parametrelerin içinde yer aldığı duygu, idrak, his, zevk, beceri, fayda gibi kavramlardan bahsedilebilir.^[6]

Bu sözcüğü ilk kez kullanan Alman düşünür Alexander Gottlieb Baumgarten'dır (1714-1762).^[8] Cömert^[9] (2008) Baumgarten'in estetik hakkındaki görüşüne şu şekilde yer vermiştir. “*Baumgarten'e göre iki tür bilgi vardır: duysal bilgi, akılsal bilgi. Duysal bilgiyi bulanık tasavvurlarla; akılsal bilgiyi açık ve seçik tasavvurlarla elde ederiz. Bu iki tür arasında, açık olduğu halde seçik olmayan, yani karışık olan tasavvurlar vardır. Başka bir deyişle, açık ama karışık olarak duymak olanaklıdır. İşte, açık ama karışık olarak duyulan bu bölge, Estetik'in alanıdır, sanatın gerçekleştiği yöredir.*” Baumgarten'a göre; algı sürecinin yapısını anlayarak zihinsel bilgilerin doğruluğunu inceleyen mantık gibi, estetik de duysal bilginin doğruluğunu inceler ve bu anlamda mantığın ikiz kardeşi gibidir.^[10,11]

Kant (1724-1804) ise, güzel'in sınırlarını, hoş ve iyi açısından; bilgisel, kavramsal olarak, ilk kez belirleyen düşünürdür. Kant'a göre, kategorik dört adım olarak adlandırılan, nitelik, nicelik, bağıntı ve modalite (biçim, yöntem) saf aklın temel kategorilerini oluştururlar. Bunlar beğeni yargısının formları olarak akılda apriori (yani herkeste var olan ve aynı şekilde işleyen) kategorilerdir. Kant'ın amacı estetik yargıya varabilme yetisinin de aklın bu zorunlu yasaları içinde yer aldığı gösterebilmektir.^[12,13]

Marx (1818-1883) ise güzellik duygusunun gelişmesine ilişkin olarak, diyalektiği merkeze alarak, ölçü ve güzellik kuralları gibi estetiğe ait kimi kavramların insanın üretim pratiğindeki yerine dair önemli saptamalarda bulunur. Ona göre: beş duyundan oluşması şimdiye kadarki dünya tarihinin bir sonucudur ve insan varoluşunun doğal bir parçasıdır. Beş duyudan başka zihni ve pratik denilen duyular da (irade, sevgi, vb.), insan nesnesinin varoluşunun bir sonucu olarak ortaya çıkarlar.^[14] Marx'ın, güzellik kavramına ilişkin olarak dile getirdiği bu kısa “değiniler”, insanı temel alan bir yaklaşım sergilemesi ve hümanist bir estetik kurama temel oluşturması bağlamında ilgi çekicidir.^[15]

Estetik boyutu ile insanın eşsiz doğası üzerine odaklanan hemşirelik; hisler, duygular, istekler, bilgiler ve gereksinimlerin tamamını dikkate almalıdır. Hemşire, günlük uygulamalarında bir sanat olarak hemşireliğin özünü oluşturan temel işlevleri

keşfetmeli ve benimsemelidir. Geleneksel hemşirelik eğitimi güçlü ampirik (görgül) bilgiye dayanır. Diğer taraftan ampirik bilgi kadar estetik bakış açısı da önemlidir.^[16-19] Estetik bakış açısına göre hemşirelik sezgi, mantık, yorumlama ve anlayış üzerine temellenir. Duyum ve algılar hemşireliğin estetik boyutunun ortaya konmasını, bireye ulaşabilmeyi, bireyin sağlığına ve daha ötesine (ölüm) huzur ve güvenle kavuşabilmesini sağlar.

İnsan, yaşam yolculuğunda bir gemidir. Bir gün, boranlardan, fırtınalardan yorulup, ağrılarından, sıkıntılardan, sarsılmaktan, bitap düştüğünde sığınacak bir koya ihtiyaç duyar. Büyük bir kaos içindeyken; yaşamın, ölümün ve acı çekmenin anlamını sorgularken kendini bu koya sığınmış olarak bulur. Gereksinimlerinin karşılanması ve tekrar yola devam edebilmesi için yardıma ihtiyacı vardır. Sığındığı bu koya onu karşılayacak ve ona yardım edecek olan mesleğini estetik bir yaklaşımla uygulayan hemşiredir.

Doğru, iyi ve güzel'in birbiri ile özdeş olduğu ve bu üç kavramın dünya ve insan ile çok yakından ilişkili olduğu görülmektedir. İbni Sînâ (980-1037), “İlk İlke'nin güzelliği ile akıl arasında” bir ilişki kurmaktadır. İbn Rüşd'e (1126-1198) göre güzel kavramı; düzen/tertip kavramının belirlediği bir çerçeve içinde değerlendirilebilir. Filozofun güzele bu tarz bir yaklaşımı Aristoteles'in güzel tanımlaması ile paralellikler taşımaktadır ve İlk İlke'den varlığa gelen her şeyin güzel, iyi ve mükemmel olmasını anlatmaktadır.^[20]

Fuzuli'ye (1483-1556) göre; “*gündüz bir güzel, gökyüzü ise bu güzelin yüzüne güneşi ayna olarak tutan bir kişidir.*”^[21] Hemşire de, her insanı eşsiz/benzersiz bir varlık olarak algılayarak ondaki güzelliği yansıtmak için ışığı ayna olarak yüzüne tutan gökyüzü olabilir.

Sanat ve Hemşirelik

Aritoteles, sanat üzerine yazılmış ilk kuramsal kitap olarak bilinen Poetika adlı eserinde sanatı “arınmak” olarak ifade etmiştir. Sanatın ister yaratan ister paylaşılan açısından olsun, duysal ve toplumsal işlevini dile getirmiştir. Sanatçının bir başka deyişle insanın insanlaşma yolunda yola çıkışının başlangıç noktası olan sanat, bu nedenle insanlar için gerekli ve vazgeçilmezdir.^[22] Gombrich (2007) sanatı, “yeni bir şey yaratma, ifade etme, doğayı taklit etme” şeklinde tanımlamaktadır.^[23] Sanat duygu, sezgi, özlem, eleştiri, karşılaştırma, başkaldırı, alay, taklit, düşünme, düşünebilme, hayal edebilme ve tüm bunları başkaları ile paylaşabilmektir.^[22]

Sanatçı doğa unsurlarını, insan ilişkilerini, hem olanı hem de olabilir olanı yansıtır, fakat olabilir olanı yansıtırken de gerçeğe bağlı kalır, ondan uzaklaşmaz. Çünkü başka bir dünya yoktur ve gerçek dünyayı duyularımız aracılığıyla kavrarız. Yani sanatçı dünyayı yeniden kurar ve daha iyi bir dünya özlemini yerine getirir. Bu anlamda Aristoteles sanatın bir taklit olmadığı onu aşan ve insana ait bir eylem olduğunu dile getirir. Bir bakıma

sanat Platon'un ideasıyla Aristoteles'in realizminin sentezi hatta onun ötesidir.^[8] Hemşirelik becerileri; algılama, bilgilenme, düşünme, tasarlama, yorumlama, ifade etme, yargıda bulunma gibi estetik ilkeler doğrultusunda sanatların dili kullanılarak uygulanırsa kusursuzlaşmaya doğru yol alabilir. Engels (1820-1895), sanat ile insanın çeşitli işlerde uzmanlaşması arasında diyalektik bir ilişki kurar ve sanatın gelişmesinde, dolaylı da olsa, teknik ilerlemenin önemine dikkat çeker. Engels, sanatı sadece ekonomik yapının basit bir yansıması olarak değil; insanlık tarihinin en erken dönemlerinden başlayarak zaman içinde evrilen, insanın çalışarak hüner kazandığı ve uzmanlaştığı karmaşık bir alan olarak görür. Ona göre sanatın doğuşunda, zaman içinde kusursuzlaşan insan emeği merkezi bir rol oynar. Raphael'in resimleri, Thornwaldsen'in heykelleri ve Paganini'nin müziğinde olduğu gibi, sanat insan emeğinin /elinin bir ürünü, dolaylı da olsa teknik ilerlemenin bir sonucudur.^[14]

Benner'in (1984) kapsamlı bir şekilde ortaya koyduğu gibi hemşirelik mesleğinde de olgunlaşmada; acemilikten uzmanlığa doğru yönelirken mükemmelliğin de ötesinde başka düzeyler olabilir. Bu düzey, bilginin ve deneyimin sentezi kadar, duyarların (iç ve dış bağlantıların) ve deneyimin de sentezi olduğu zaman ortaya çıkabilen hemşireliğin sanat formudur. Kavramsal olarak hemşireler; bilimsel, teknik ve iletişim becerilerini kullanırken aynı zamanda hayal gücü ve yaratıcılıklarını da kullanarak sanatlarını sergileyebilirler.^[24]

Widenbach (1963) hemşireliği "yardım etme sanatı" olarak görmektedir. Bu felsefe yaşamı bir ödül olarak algılama; her bir insan varlığının değer; bağımsızlık; bireysellik ve inancına saygıyı amaçlayarak yardım etmeye temellenir. Hemşirelik insan merkezli olup, hemşireliğin alanı "şimdi" ya da "insanla temasta olduğu an"dır.^[25] Watson'dan aktaran Wright "hemşirelik bir sanattır ve tıpkı bir ressamın boş tuvalde ya da bir heykeltıraşın işlenmemiş mermerde yaptığı gibi, hemşirelikte yapılan da yaşayan bir beden ile çalışmaktır. Hemşirelik sanatının ürünü, bir tablo ve heykel de olduğu gibi her zaman somut ve kalıcı değildir" şeklinde ifade etmiştir.^[26] Hemşireliğin sanat yönünü gerçekleştirilirken; bakımın tüm boyutlarda ele alınması (holistik bakım), gizliliğe saygı göstererek gereksinimlerin karşılanması, derin dinleme, insani değerlere ve insanlık onuruna saygı, fiziksel ve duygusal dokunma, merhamet ve empati, değerlerin bütünlüğünü koruyarak en iyi olanın yapılması için hayal gücü ve yaratıcılığın ortaya konması söz konusudur.^[26] Nasıl sağduyu insanı, iyi bir insan olmaya yönlendirirse, sanat da sanatçıyı iyi insan olmaya yönlendirir. Bireyin hemşireye gereksinimi olduğu özel durumda "birey için en iyi olan nedir?" diye sormasını sağlar.

Sanatçının her yeni eseri, bir üslubu temsil etmelidir. Farklı olma dürtüsü sanatçının en önemli dürtüsüdür. Bir yapının sanat olabilmesinin en önemli özelliklerinden birisinin bireye özgü bir yaratımı olması gereğidir.^[23] Sanat eserini diğer rastgele eserlerden ayıran unsurlar; güzellik, yüce olma, haz ve hoş gitme duygusu yaşatma, doğru ve iyi olma, faydalı olma, bir

amaca hizmet etme, insanın orada kendi ruhundan, heyecanlarından bir şeyler bulması gibi özelliklerdir. Hemşirenin vereceği hizmeti diğerlerinden ayıran, hemşirenin hizmetini sanat olarak sunmasıdır. Hemşirelik sanatı, kazanılmış bilgi ile hislerin uyumlu bir biçimde kullanılma ustalığıdır. Bu durum, iletişim merkezli ve hastanın bireysel gereksinimlerini karşılamak için duyarlı, uyumlu bakımı kapsar. Hemşirelik sanatı faydalı uygulamaları geliştirir, bireylerde fiziksel ve ruhsal iyi oluşu artırır. Sonuçta hemşirelerin kişisel gelişimlerini ve iş doyumlarını da güçlendirir.^[25,27-29]

İyi/güzel hemşirelik öyküleri bizim kulağımıza gelen bir müzik gibidir. İyi hemşirelik uygulamaları aynı zaman da dinlediğimiz bir şiir gibidir. Metaforlar ve sanatsal alegori ile hemşirelik bakımı tanımlanabilir.^[30] Hemşirelik bilimine sevgi ve ilgiyi dahil ettiğimiz zaman, bir bakım verme işi olan hemşireliğin bilimsel bir çabadan daha çok şey ifade ettiği ve bunun insanlık adına gösterilen bir çaba olduğu söylenebilir.^[31] Çünkü hemşirelik başkalarının iyileşmesi için bakım uygulamalarındaki tutku ve aşkın kaynağı, kalbin, iyileştirmenin ve güzel sanatların bir sanatıdır. Hemşirelik tıpkı danstaki karşılıklı adımlarda görüleceği gibi içimizdeki bilinçli ve bilinçli olmayan güçler arasındaki oyunun bir tepkisidir. Bizler bir işin büyük bir kısmını düşünmeden yapabiliriz. Tıpkı dansçının bir dans figürünü öğrenmesinde olduğu gibi; hemşirelik sanatta her bir girişimi yapabilmeyi öğrenmek uzun zaman alır. Dansçılar dans ederken "ben kollarımı şöyle açacağım", "ayaklarımı böyle atacağım" şeklinde düşünmezler ve danslarını kendilerinin bir parçası gibi yaparlar. Dans onları var eden şeydir.^[26] Bu durum bir sanat olarak görülebilecek hemşirelik mesleği için de benzer şekilde düşünülebilir.

Hemşirelik; bireyi anlayan bütün sıkıntılarını yüzünden okuyan ve bireyin konforunu sağlayan, bireye emin ellerde olduğunu hissettiren, onaylayan bir çift göz, güvenilir yardım edici eller, iyileşmek ve iyi hissetmek için gerekli koşullardır.

Brunt'ın^[30] (2006) hemşirelik sanatı ile ilgili yaptığı akronim sınıflama şu şekildedir:

N "Nurturing" Desteklemek: Hemşireler, hastalarına, onların ailelerine ve kendi ailelerine zor zamanlarda yardım eder ve hastalıklarının değişen dönemlerinde destek olurlar.

U "Understanding" Anlama: Bu hem hastaların ve ailelerin hissettiklerini, endişelerini anlamak için çaba göstermeyi aynı zamanda ne olup bittiğini anlamalarını kolaylaştırmayı kapsar. Çünkü hastalık deneyimi, hastalar ve aileleri için korkutucudur.

R "Respect" Saygı: Hemşireler hastaların otonomi, tedavi seçenekleri hakkında bilgilendirilme, tedaviyi kabullenme haklarına saygı gösterir ve gerektiğinde savunuculuk yapar. Hemşireler hasta ve doktor arasında etkileşimi sağlayan konuları nedeniyle, doktor istemlerini hastanın istekleri ile tutarlı bir şekilde yerine getirme sorumluluğuna sahiptir.

S “Self-Care” Öz-Bakım ve Sentezi: Hemşireler en iyi hasta bakımını sağlamak için hemşirelikten ve diğer disiplinlerden (sosyal bilimler ve davranış bilimlerinden) elde ettiği bilgi ve becerileri uygulamalarının doğal bir parçası olarak entegre eder. Koruyucu sağlığı vurgulamak ve öz-bakımı arttırmak, bireyleri sadece iyi sağlık uygulamalarına teşvik etmek için değil aynı zamanda sağlıklı yaşam şeklini sürdürmeleri açısından da önemlidir.

I “Independent and judgment” Bağımsız Düşünme ve Karar Verme: Hemşireler, günümüzde artık geniş bir rol yelpazesi içerisinde çalışmaktadırlar. Bir kaç yıl öncesi duyulmamış şeyleri (standardize edilmiş ilaçları reçete etme gibi), bazı ileri düzey uygulamaları yapmaktadırlar. Ayrıca, eleştirel düşünme becerileri ve değerlendirmeleri gerektiren evde bakım uygulamaları gibi alanlarda daha bağımsız olarak çalışabilmektedirler.

N “Negotiation” Görüşme: Günümüzde hastalar aktif olarak bakımlarına katılmaya gereksinim duymaktadırlar ve bu sıklıkla görüşme becerileri gerektirmektedir. Eğer onlar tedavi düzenleri konusunda sağlık profesyonelleriyle aynı fikirde değillerse, tedaviyi kabullenmeyebilirler. Hemşireler bakım verme sürecinde hastaların uyumlarını artırırken; hastalarla görüşme (Motivasyonel Görüşme, Çözüm Odaklı Yaklaşım gibi) yapmaya gereksinim duymaktadırlar.

G “Giving of oneself and caring” Bakım verme: Bakım hemşireliğinin özüdür. Eğer hemşireler bireylerin kültürel değerleri ve inançlarının farkında olarak bakımlarını sürdürürlerse, bakım sırasında iletişimlerini geliştirirlerse, sonrasında hasta ve aileleriyle etkileşimleri artar.^[30] Böylece, bir tuval ve boya ressamın fırça darbeleriyle nasıl bir dönüşüm yaşarsa, hemşirelik bakımı sırasında, hem hemşire hem de hasta böyle bir dönüşüm yaşar.^[2]

Sonuç

Hemşireliğin hizmet amacı, insan yaşamının onuruna, bireyselliğine saygı duyarak, bilimsel temele dayanarak, değerlerin farkında olarak, holistik bakış açısıyla profesyonel ve estetik hizmet verebilmektir. Günümüzün modern hemşireleri artık hizmetlerini sanat olarak sunabilirler. Çünkü böylece bireyselliğini var ederek bakıma estetiği de katabilir yani profesyonel bilgisi ile bireysel yorumunu harmanlayabilir. Hemşireliği bir sanat olarak uygulayabilen ve estetik katabilen bir hemşire, yaşama dair umudun ve inancın sürmesini sağlayabilir. Hem birey, hem de ona veda eden ailesi için ölüm anının bile anlamlı hale gelmesine katkı sağlayabilir.

Hemşireler; kendini daha iyi ifade etmek ve fark ettirmek için, bilimsel temelde, güzel, hoş, yararlı ve faydalı bir yörünge belirlemesinin yanında kendi cümlesini, tualini, sesini ve fırçasını özgürce kullanabilir. Böylece hemşirelerin birey, aile ve topluma yardım etmesi, sağlık sorunlarına çözüm bulması, yaşama anlam katması mümkün olabilecektir. Nasıl ki

Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki güzellik, görerek, hissederek derin heyecanlar duyarak seviliyorsa, ona yakın olmak isteniyorsa, onda güç ve avuntu bulunuyorsa hemşirelere gereksinim duyan bireylerin de aynı şekilde içsel dünyalarına ulaşabilen yapıtlar (bakım) sanat olarak ortaya koyulabilir. Sanata, insanla çevresi arasında bir denge sağlaması nedeniyle daima gereksinim duyulduğu gibi, geçmişten geleceğe insan ve çevresi arasında bozulan dengenin yeniden sağlanabilmesi için hemşireliğe de daima gereksinim duyulacaktır.

KAYNAKLAR

1. Ergül Ş, Bayık A. Hemşirelik ve manevi bakım. C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 2004; 8 (1):37-45. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/886.pdf>
2. Jenner CA. The art of nursing: a concept analysis. Nursing Forum. 1997; 32(4):5-11. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9534552>
3. Karagözoğlu Ş. Bilimsel bir disiplin olarak hemşirelik. C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi. 2005; 9(1):6-14. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1119.pdf>
4. Bradshaw A. Charting some changes in the art and science of nursing. Lancet. 1998; 351(9109):438-440. [http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(97\)09044-2/fulltext](http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(97)09044-2/fulltext)
5. Cevizci A. Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayıncılık; 2013: 587-588.
6. Arat N. Etik ve Estetik Değerler. İstanbul: Telos Yayıncılık; 1996: 12.
7. Eco U. The aesthetics of Thomas Aquinas. Cambridge, Mass: Harvard University Press; 1988. 183.
8. Kavuran T, Dede B. Platon ve Aristoteles'in sanat etiği, estetik kavramı ve yansımaları. Sanat Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi. 2013; 23:47-64. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunigsfd/article/view/1025009724>
9. Cömert B. Estetik. (Yay., Hazırlayan: S Karacabey). Ankara: De Ki Basım Yayın Ltd. Şti.; 2008. 23.
10. Balcı Karaahmet S. Sanat eğitimi alan bireylerde estetik algı oluşturmak için görsel kültür eğitiminin gerekliliği. The necessity of visual culture training to develop aesthetic perception on individuals who takes art training. The Journal of Academic Social Science Studies. 2015; 36:465-477. http://www.jasstudies.com/Makaleler/1198737748_31-Ar%C5%9F.%20G%C3%B6r.%20Selma%20KARAAHMET%20BALCI.pdf
11. Yıldırım İ. Idealist Estetik İle Pragmatist Estetik Anlayışlarının Karşılaştırılması. Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara:2013.
12. Kant I. The critique of judgment. In: Kearney R, Rasmussen D Eds. In: continental aesthetics: Romanticism to Postmodernism: An Anthology. Oxford: Blackwell; 2001.
13. Delice YD. Estetik bir yargı olarak güzel. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi. 2007; 18:75-92. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/922/11502.pdf>
14. Marx K, Engels F. Sanat ve Edebiyat Üzerine. Çeviri, M Belge. İstanbul: Birikim Yayınları; 2001.
15. Tanrıbuğurdu E. Marksist edebiyat eleştirisi ve Fethi Naci'nin eleştiri anlayışı. Bilkent Üniversitesi: Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: 2010.
16. Yalçın N, Aşti T. Hemşire-hasta etkileşimi. İ.U.F.N. Hem. Derg. 2011; 19(1):54-59. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iufnhny/article/view/1023001892>
17. Yıldırım Ö.B. Hemşirelikte eleştirel düşünme uygulamalı yaklaşım. Ed: S Altuğ Özsoy, Aydın: Tuna Matbaacılık; 2010: 41-43.
18. Yıldırım A. Estetik bilme ve hemşirelik. Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi. 2013; 2(1):69-76.
19. González J S, Salano Ruiz M S. Cultural history and aesthetics of nursing care. Rev. Latino-Am. Enfermagem. 2011; 19(5):1096-1105. http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0104-11692011000500006

20. Taşkent A. Fârâbî, İbnSînâ ve İbnRüşd'de Estetik. Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul: 2009: 321.
21. Ay Ü. Divan şiirinde güneşin sevgili tipine yansıması hakkında bir değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 2009; 2:117-162. http://devdergisi.com/Makaleler/586200722_4.pdf
22. Özertem T. Neden sanat. Başkent Üniversitesi Kültür Yayını Bütün Dünya. 2013; 2:87-91. <http://www.butundunya.com/pdfs/2013-02-52849786545312313123128457854321.pdf>
23. Gombrich EH. Sanatın Öyküsü. 16. basım. Çeviri, E Erduran, Ö Erduran. İstanbul: Remzi Kitabevi; 2007. 302.
24. Benner, P. From novice to expert: Excellence and power in clinical nursing practice. Menlo Park: Addison-Wesley; 1984. 13-34.
25. Wiedenbach E. The helping art of nursing. *American Journal of Nursing*. 1963; 63:11-54 http://journals.lww.com/ajnonline/Abstract/1963/63110/THE_HELPING_ART_OF_NURSING_.7.aspx
26. Wright S. "Finest of the fine arts". *Nursing Standards*. 2006; 21(4):20-22 <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=b3876cc9-0973-44c0-8538-1d7ed7fdebbd%40sessionmgr120>
27. Fawcett J. "Contemporary Nursing Knowledge". *Analysis and Evaluation of Nursing Models and Theories*. 2nd ed. Philadelphia: FA Davis Company; 2005. 1-25.
28. Chin PL. Developing a method for aesthetic knowing in nursing. In: Chin PL, Watson J eds. *Art & Aesthetics in Nursing*. New York: National League for Nursing Press; 1994.
29. Alligood MN, Tomey AM. *Nursing Theorists and Their Work*. 7nd. ed. United States of America: Mosby Elsevier; 2010: 57-59.
30. Brunt B. Nursing; the finest art. *Medical Surgical Nurses*. 2006; 15(1):14-15. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=b3876cc9-0973-44c0-8538-1d7ed7fdebbd%40sessionmgr120>
31. Watson J. *Nursing the Philosophy and Science of Caring*. Revised ed. Colorado: University Press of Colorado; 2008.